

SZÉCHENYI 2020

NEMZETGAZDASÁGI
MINISZTERIUM

TOP-5.3.1-16-FE1-2017-00001

A helyi identitás és kohézió erősítése Adony térképében

Helytörténeti tanulmányok

Készült: 2019. március

Készítette: Magyar Műemléki Topográfia Nonprofit Kft.

MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Strukturális
és Beruházási Alapok

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE

Töredékek Adony múltjából

A település az adonyi peremsüllyedék keleti szegélyén, a Duna mellékágának jobb partján települ, 100 m tengerszint feletti magasságban. A 80 km²-nyi kiterjedésű peremi öblözet az utolsó jégkorszakban süllyedő terület volt, melyet a Duna töltött fel. A folyam idősebb új pleisztocén homokos, kavicsos hordaléka 5—10 m mélységben települ, felszínét holocén öntésanyag (homok, iszap, agyag, iszapos homok stb.) borítja. A peremsüllyedéket mintegy 10 000 évvel ezelőtt hagyta el a Duna. A szárazulattá vált alluviális felszín egy alacsony (3—5 m) és egy magas (6—7 m) ártéri szintre tagolódik. Az ártéri szintek egyenletes, asztalsima felszínét csordogáló erek, fokok és rossz lefolyású vizenyős területek hálózzák be. A község határának (6105 ha) jelentős része is az ártéri szintekre terjed ki. Központi belterülete (330 ha) mellett jelentős külterületi lakóhely (Alsó-cikola, Tóth-tanyák, Dajai tanyák, Lívia-major, János-major, Sánc-pusztá, Szentmihálypuszta, Szőlő-hegy, Útörház, Vasúti örházak, Adony vasútállomás) is tartozik hozzá.

Éghajlatának legjellemzőbb vonása a meleg, száraz, mérsékelten forró nyár és a csapadékszegénység. A megye legszárazabb területei közé tartozik, átlagos évi csapadékmennyisége mindössze 523 mm. A peremsüllyedék talaj- és rétegvízben viszonylag gazdag, felszíni vízfolyásokban szegény. A községtől 4,5 km-re északra torkollik a Dunába az egyesült Váli-és Szent-László-víz, amely Észak-Mezőföld vízfolyásait gyűjti össze. Sokévi átlagos középvízhozama csekély. A község határát jó termékenységű mezőségi (csernozjom, réti csernozjom) és öntéstalajok (réti talaj, öntés réti talaj, csernozjomosodó réti talaj) borítják, melynek egy részén színvonalas öntözéses gazdálkodás folyik. Erdeinek (165 ha) többsége ártéri ligeterdő.

Az Odon alakban 1333 óta adatolható helységnév a település alapítójának, első birtokosának, vagy nevezetes lakosának nevéből keletkezett, ősi magyar helynévadási módon, mindenféle képző hozzáadása nélkül. Az alapjául szolgáló régi magyar Odún személynév az 1200 körüli évekből mutatható ki. Valószínűleg az ad igéből jött létre, -n, -ny képzővel, vö. bizony, vagyon.

A községhez tartozó Szentmihálypuszta 1457 óta fordul elő a forrásokban. A helységnév azzal kapcsolatos, hogy az itteni templomnak Szent Mihály arkangyal volt a védőszentje.

Az Alsócikola helynév Chykoalya (olvasd: Cikóalja) alakban 1457-ben bukkan fel. Az elsődleges Cikóalja névváltozat egy Cikónak hívott magaslati helyre utal. A Cikó helynév etimológiailag összetartozik a Bonyhádtól délkeletre fekvő Cikó község nevével. Eredetéhez lásd egyfelől a magyar Cikó személynevet, másfelől a nyelvjárási (cikó = vékony haj fonadék) főnevet. Az alsó- előtag a szomszédos Pusztaszabolcshoz tartozó Felső-cikolapuszta előtagjával áll szemben.

Daja nevével 1391-ben találkozunk először, Day alakban. Ez valószínűleg szláv eredetű személynévből keletkezett, magyar névadással. Az alapjául szolgáló személynév előzményéhez lásd a lengyel Daj személynevet. Az újabb Dajapuszta, Dajai tanyák névváltozat a betelepülő szerbeknek tulajdonítható, akik a magyar helynevet a szerb-horvát Daja személynévhez, illetőleg adája (= anyai nagybácsi) főnévhez igazíthatták.

Ismert hely- és dűlőnevek 1727: Sas szárnyú Tollahegy-Durnabai. Arany Almafa; 1826: Bolondvár, Kenderföldek, Kerék tó, Kisföldek, Dunarét, Árpái földek, Posta ér, Révház legelő, Közös legelő, Kert-alyai legelő, Szaboltsi út, Kis Sziget, Nagy Sziget, Fehérvári út, Kandia, Dunai Tábla; 1864: Kerék tó, Posta ér, Kandia ér, Tehén mező, Volt városi rét, Kis völgy alatti legelő, öregér, Homokdomb, Malomtói völgy, Esküdt rét, Kerülő ér, Malomvölgyi tó, Piócás ér, 1930: Mártamajor, Sáncmajor, Aladármajor, Jánosmajor, Líviamajor, Máriamajor, Svábvölgy, Sándi dűlő, Szőlők melletti dűlő és Lívia úton alóli belső szántóföldek.

Adony kedvező földrajzi helyzetéből — az észak—déli Duna menti országos út mellett fekvésén — következőleg már korán lakott terület. A rómaiak idejében Vetus Salina néven ismert település. A pápai adójegyzékek tanúsága szerint 1333-ban plébánia működött; Péter pap három garas pápai adót fizetett. 1424-ben mint a Csepel-szigethez tartozó királyi birtokot Besenyővel és Keresztúrral együtt Borbála királyné használatára rendelték. Az adományozást biztosító — Albert ausztriai herceg és több magyarországi főúr által kiállított oklevél— az adonyi ménesekről beszél (Adon cum euqaciis). Valószínűleg királyi ménesekről lehet szó. Ebben az évben július 8-án Zsigmond király Székesfehérvárott törvénykezett. Az ott kiadott oklevél Nagy Pétert és Albertet, Péter fiát és Kis Imrét mint a királyné birtokán, Nagadonyban (Nagadon) tartózkodó tolvajokat említi.

Adony a XV. században már jelentős település, vásárai a fehérvári, simontornyai és csákvári vásárokkal vetekedtek: a bírói idézéseket az adonyi vásárban is kihirdették. Így idézték pl. 1433. április 9-én Payor Jánost; az oklevél az adonyit mint több megyére kiterjedő vásárt említi (fórum comprovinciale). 1433. július 21-én a veszprémi káptalan jelentette Garai Miklós nádornak, hogy Nathan-Kis (Parvus) György fia Lászlót, és özvegy édesanyját három (fehérvári, csákvári és adonyi) vásárban, a Dus birtok ügyében a nádor elé megidézték. Adony 1435 körül szerepel ismét oklevélben.

A mezővárossá fejlődő település jelentőségét mutatja, hogy 1439-ben és 1456-ban a királyné és az uralkodó oklevelet keltezett innen. 1439-ben Albert halálhíre itt érte a királynét. Innen — birtokáról — írta november 1-én levelét a csehekhez, koronáztatása ügyében. 1456. február 28-án Adonyból írt levelet V. László király Sopron városhoz, a győri püspöknek járó tized ügyében.

1457. július 2-án Bécsben kelt oklevelében V. László Cikola (Chy-koalya), Szabolcs (Zabos) és Szentmihály (Zentmyhal) pusztákat Garai László nádornak adományozta. A birtokba iktatást a budai káptalan végezte. Az adománylevélben három személynévben Daj neve is előtűnik (Andreas de Day, Johannes de Felsewday és Egiditus Felsewday).

A mezőváros (oppidum) kifejezés 1463-ban jelenik meg először, amikor Mátyás király Adony mezővárost Szakolyi Péter temesi ispánnak adta. A következő évben (1464) Mátyás Adonyt (Adon), Szabolcs (Za-boch), Cikola (Cykoallya) és Szentmihály (Zentmyhal) pusztákkal és tartozékaikkal, valamint a dunai révvel Magyar Balázsnak, Magyarország felső részei kapitányának és öccsének, Magyar Kelemennek adományozta.

1477-ben Rozgonyi János özvegyét, Dorottyát, három — a fehérvári, simontornyai és adonyi — vásáron idézték a király elé, a székesfehérvári keresztes konvent elleni perben. 1478-ban és 1492-ben újból szerepel az adonyi vásár, ami változatlan jelentőségét mutatja.

Magyar Balázs egyetlen lányát, Benignát, Kinizsi Pál vette nőül. Annak halála (1494) után az özvegy Horvát Márkhoz ment feleségül, 1495-ben II. Ulászlótól adományt szerzett Adony (Adon), Szabolcs (Za-boch), Cikola (Cykoaly) és Szentmihály (Zentmyhal) birtokokra. A következő évben (1496) nem kisebb ember, mint Bakócz

Tamás tartott a birtokra jogot, de a beiktatásnak Horvát Márk és Benigna asszony ellentmondtak.

A Mohács előtti utolsó adat 1526-ból való: július végén indult el Lajos király a mohácsi csatába, 25-én érkezett Érdre, 31-én Adonyba, ahonnan okleveleket keltezett. Innen Pentelére ment tovább.

Ebben a korban az adonyiak Csepel-szigetet is használták. 1527-ben Ferdinánd király megparancsolta a csepelieknek, hogy ne háborgassák őket az Adony és Makád birtokok között levő szigeti legelő használatában. 1539-ben Adony mezővárost Horváth Péter, Jeromos és Gáspár kapják királyi adományként.

Fehérvár eleste után Adonyba is török helyőrség került. 1569-ben Thury Benedek a királyhoz írt levelében az adonyi várat (castellum) említi, melyben törökök vannak. 1579-ben 17 veszprémi lovas Adony és Simontornya között „lesben lévén egy törököt megölt, kettőt elvitt”. A törökök a császár megbízásából utazó csauszt kísérték, aki maga is csak nehezen tudott megmenekülni.

1580—1581-ben a helység elnéptelenedett, az elköltözött magyarok helyére rácok jöttek. 1585-ben Szakoly György kapott új adományt Adonyra. 1602-ben Nádasdy és Thurzó Földvárral együtt visszafoglalta a töröktől. 1620-ban Révay László a konstantinápolyi újáról írott naplójában Adonyról ezt írja: „... szeptember 26. háltunk Adonyba, kit most a törökök Zenkurtarannak hívnak, azaz lélekszabadítónak, mert az benne lakozó törökök sok lelket szabadítanak meg császár útján járó magyar csavargóktul”. 1620—1630 között új lakosok jöttek, tovább folytatódott a rácok Duna menti bevándorlása.

1653-ban Kisfaludi Balázs Batthyány Ádámhoz írott levelében egy Adony és Pentele közti, török elleni lesvetésről számol be. 50 lovassal „a császár útját járták”, amikor törökökkel találkoztak, akik egy menyasszonyt kísértek. Három törököt és két rácot elfogtak, a szekeret kísérők közül hatot-hetet levágtak. A főszereg Adony fölött foglalt állást; 25 török ki is jött. Ezek közül a magyarok „hármát levágtak, egyet elevenen hoztak el”.

1663-ban Offendorf Henrik említi az adonyi palánkot, mely valamivel nagyobb, mint az ercsi, de különben a szokott módon épült: száraz árokkal körülvéve. A palánkon kívül vendégfogadó és néhány ház állott, melyben keresztények laktak. Mind a

palánk, mind a vendégfogadó és a házak négyszögben magas cölöpökkel voltak körülveve. Közvetlenül a palánkkal szemben sok vízimalom volt a Dunán. A folyóban levő két szigeten sok fás kert és különösen sok vad volt.

1665-ben Hazzán Ispally, az új iváncsai török földesúr így panaszkodott a magyar társtulajdonosnak (Danyel deáknak): „... az adonyi subások szintén a falu mellé vitték a határt, s e miatt hét jobbágyunk elment, három maradt benne”. A határjel „Adon felől a Duna parton egy nagy Halom, ismét egy szőlő Hegyetske”. 1676-ban Fördös Péter és Mihály megtiltották Adony lakóinak, hogy Daja pusztát „szántóit, kaszálóit, rétjeit és minden hasznot hajtó beneficiumait” használják. Ugyanebben az évben Kenyeres Gergely, Komárom megye szolgabírája tartott határvizsgálatot: az „adoni agák” azt mondták, hogy Daja pusztát határa a per-kátai szőlőig és a pentelei útig terjed. 1678-ban a Fördösök az adonyiak-tól nyolc ökröt elvettek és egy adonyi rácot elfogva, Győrött fogságba vetették. 1682-ben 101 lovassal rajtaütöttek Adony városán és — emberekkel együtt — 84 lovat, 260 marhát (mintegy 1480 tallér értékben) raboltak el.

Az ügyből hihetetlen hosszú tengeri kígyó lett. A rajtaütést a megye vizsgálta ki, megintette a Fördösöket, s a zsákmány visszaadására kötelezte őket. Végül 1683-ban maga az uralkodó parancsolta meg, hogy adják vissza az elhurcolt adonyi jobbágyokat. A Fördösök azonban arra hivatkoztak, hogy azok az ő alattvalóik, akik az adót nem fizették meg. A vizsgálat során az adonyi rácok azt vallották, hogy „van ötven esztendeje, miután a Zichy család bírta Adon városát”. Ez az adat véget vet annak a legendának, miszerint a Zichy család csak a török után szerezte meg Adony birtokát.

1682-ben Husszein aga, Adony várának parancsnoka, négy „öreg renden levő és megért idejű” török vitézzel, megújította Adony határát. Eszerint a város határa a vár ellenében, egy ér közepén volt. Daja felé a határt az adonyi szőlőhegyen felül öt halom, majd a magyarok által juhállásnak, a törökök által tobakvölgyének nevezett rész jelezte. A városon alul a határ egy szilfaerdőske volt. A határleírást Husszein aga megküldte Győrbe Zichy Pálnak, Adony mezőváros magyar földesurának. Az adonyi palánkvár romjai, a rácalmási út melletti domboldalon, ma is megvannak. 1685-ben a mezővárosban 40 lakott és 70 lakatlan sessio volt. Malom, tehén, ökör nem került összeírásra, a határban szántó, rét és kevés szőlő volt. A magyar

földesúrnak évi 30 forintot, a töröknek házanként 1 forintot, a kis házak után 50 dénárt fizettek. A török alatt a város ősi temploma teljesen elpusztult.

1688-ban foglalták vissza a császári csapatok Fehérvárt. A haditanács parancsára a kapitulált török őrséget május 18-án 400 katona Adonyig kísérte, ahol 20 hajó és két nagy bárka várta őket. Innen a vízen folytatták útjukat a még török megszállás alatti területek felé.

Az 1688—1848 közötti korszakban Adony mezőváros a csákvári járásban, sőt a XVIII. század első felében az egyetlen mezőváros a megyében. 1758-ban Lamberg Mór, Mórnak mezővárosi kiváltságot kérve, azzal érvelt, hogy a megyében csak egy oppidum (Adony) van, ezért szükséges egy második is. A század végére változott a helyzet, 1785-ben már Bicske, Erd, Mór, Adony, Vál, Bodajk, Kálóz, Lovasberény és Sárosd mezővárosokat említi az összeírás.

1757-ben gróf Zichy János az uralkodóhoz folyamodott: a mezőváros részére hat országos vásár jogát kérve. Az uralkodó március 21-ére, május 1-re, június 27-re, augusztus 20-ra, október 4-re és november 4-re engedélyezte az állatvásárral egybekötött országos vásárt. A kérelemben augusztus 25. szerepelt, de tekintettel az augusztus 24-i fehérvári vásárra, az uralkodó ezt nem tartotta jónak; ezért augusztus 20-ra engedélyezte az adonyi vásárt.

1773-ban a Lexicon Locorum Adonyt német nyelvű mezővárosnak tünteti fel. A József-kori felmérés ugyancsak mezővárost említ, ahol templom, sörfőzőház, magtár és vendégfogadó van. 1786-ban a helynévtár német mezővárosról beszél, melynek gróf Szapáry a földesura. Vályi szerint elegyes lakosú mezőváros, a gróf Zichy és gróf Szapáry földesurak alatt. Mivel földje homokos és „egyéb fogyatkozásai vannak”, Vályi a II. osztályba sorolja. Az 1804-es helynévtár a mezőváros mellett az uradalmat is hangsúlyozza. Lipszky a mezővárosok között szerepelteti, az 1809. évi helynévtár említi a postahivatalt. Ludovicus Nagy 1828-ban azt írja róla, hogy a Duna menti vásár-kiváltságot élvező mezőváros a Zichy család birtoka. Római település volt, romok láthatók. Postahivatal van.

Az adonyi vásárok változatlan jelentőségét kedvező fekvése határozta meg. Az észak—déli országút, a dunai víziút a török kiűzése után is megőrizte fontosságát. 1692-ben a földvári harmincados jelentette, hogy a hóolvadás következtében a királyi utakat a víz elöntötte, a töltéseket elmosta, az árkokat, kanálisokat elárasztotta, a két

hidat elsodorta. Az út fontosságára való tekintettel a gyors helyreállítást szorgalmazták. Az út jelentőségét még növelte a postaút. 1746-ban a megye elrendelte az adonyi híd javítását, „hogy a postaforgalomban fennakadás ne álljon be”.

1764-ben Adony mezőváros jelentette, hogy az áradás a megyei költséggel épült híd egy részét elsodorta. A helyreállítás költségét (2 ft 21 kr-t) a megye megtérítette. 1765-ben az adonyi postamester jelentette, hogy a postai küldönc Adony és Szabolcs puszta között az összes leveleket elvesztette. A megye azonnal közhírré tette az esetet, de egyetlen levél sem került elő. Mivel királynői leiratok is voltak köztük, elvesztésüket a megye jelentette a helytartótanácsnak.

1770-ben Székesfehérvár város az uralkodóhoz fordult. Előadta, hogy az adonyi postaállomás rossz helyen, a Duna árterületén van. A város a Buda—Hamzsabég—Érd—Velence—Fehérvár útvonalat javasolta, az adonyi helyett.

1810-ben Adony a megrongált utak, töltések, hidak helyreállításához más helységek segítségét kérte. A Perkátáról Adonyba vezető úton ugyanis nemcsak a posta- és delizsánsz-forgalom bonyolódott le, hanem a Veszprém, Zala, Somogy és Tolna megyékbe irányuló épületfa-, valamint a Duna felé irányuló gabonaszállítások. Az út fenntartása így elsőrendű közérdek volt. A megyei közgyűlés többször is foglalkozott az Adonyon átvezető országos úttal. Így pl. 1826 márciusában deputációt küldtek ki a kérdés megvizsgálására. 1837-ben a megyei közgyűlés szerint az Ercsi—Adony—Dunapentele országos és postaút javítása halaszthatatlan volt.

Adony és Csepel-sziget között már a török időkben használt átkelőhely volt. 1711—1713 között gróf Zichy Imre és a ráckevei hercegi uradalom között per folyt a révért. A pert 1713-ban az uralkodó döntötte el: a rév jogát az adonyi uradalom számára ismerte el és elrendelte a ráckevei hercegi uradalom által Ercsinél létesített rév megszüntetését. A hercegi uradalom végül is bérbe adta Zichy Imrének az adonyi rév hozzá tartozó fele részét. A ráckevei hercegi uradalom 1743-ban és 1748-ban megújította a szerződést.

1785-ben Meszlenyi János szolgabíró és Andrásy Antal megyei hites földmérő készített „tabelláris összeállítást a kiváltságolt, komphajókkal járó révátkelőhely helyzetéről”. Eszerint a kiváltságot még 1464-ben Magyar Balázs, majd a Zichy grófok kapták. Az uradalom nem tartotta karban sem az utakat, sem a hidakat,

csupán — a szemközti, lórévi uradalommal közösen — két nagyobb átkelőhajóról gondoskodott. Az átkelési távolság 445 bécsi öl, de a ráckevei sziget csúcsának megkerülése a távolságot csaknem kétszeresére növelte. A kompot esküdt révész kezelte, ő kezelte a perselyszerű ládát is, melyet a két uradalom tisztjei negyedévenként közösen nyitottak ki. A benne talált pénzt (a két uradalom és a révész számára) háromfelé osztották. Évi átlagban a teljes bevétel 330 ft volt, ebből az adonyi uradalomnak 110 ft jutott. Az átkelés díjait a „nemes vármegye” határozta meg és a díjszabást az átkelőhajón karóra függesztették ki. A díjszabás a következő volt: egy megrakott szekér 6, egy üres 3, egy kétkerekű kordély 3, szarvasmarha 3, birka, sertés, teli zsák 1, minden személy után 1 1/2 krajcár. A legközelebbi — egy posta-stációnyira levő — rév a Duna túlsó partján a ráckevei, Ercsi falu magasságában. Dél felé három óra járásnyira Egyházásfalu felé irányult. Ötévenként szereztek be 95 ft-ért egy nagyobbacska új teherhordó komphajót. Fenn kellett tartani a Duna-parti révészházat is. Az adonyi uradalom évi kiadása így az átkelőhelyre 27 ft volt. A révnél 1801-ben még mindig az 1785. évi tarifát alkalmazták.

De a Dunából nemcsak haszna, hanem kára is származott a mezővárosnak. 1775-ben pl. az árvíz akkora kárt okozott, hogy a város háromévi adómentességet kapott. 1781-ben az árvíz következtében sok ház összedőlt. 1789-ben a víz miatt „sem ki, sem be nem lehetett járni”. 1803-ban a folyó által okozott kár 8179 ft-ra rúgott; a város egyévi adómentességet kapott. 1810-ig a Duna a partból hat öl szélességű sávot hordott el; a hajók vontatásához a kertek és épületek lerontásával kellett új utat kialakítani. A Duna már a révnél levő vendégfogadó egyik sarkát el is mosta. A további pusztítás meggátlására a serház fölött sarkantyú építését tervezték.

1825-ben a megye a földesurakkal tárgyalt egy töltés építéséről, mely a postautat és az „adonyi lapost” védené a víz ellen. 1826-ban azt tervezték, hogy az Iváncsai-vízet csatornával vezetik be a Dunába. A tervet — a jeges ár veszélye miatt — elvetették. Ehelyett a korábbi, megrongált iváncsai töltést állították helyre. 1830-ban is napirenden volt a töltések javítása, erősítése, mely közmunkával és az uradalom hozzájárulásával készült. 1833 januárjáig 3541 öl töltést építettek. Ez sem tudta azonban 1836-ban megakadályozni, hogy a Duna újból elöntse a várost. Ebből az alkalomból a postahivatal a szőlőhegyre menekült.

A török kiűzése után a mezővárost és a hozzá tartozó pusztákat a Zichy család adonyi ága birtokolta. A családon belül a birtokot 1696-ban osztották fel. 1702-ben Szűcs Péter és Pál, Gellért János és István keresetet adtak be Fejér vármegyénél Iváncsa pusztá teljes birtoklási és használati jogáért. 1711-ben gróf Zichy Imre kérésére Adony császári katonai menlevelet kapott. 1712-ben a mezőváros zálogbirtokosa Zenegg Kristóf kamarai felügyelő. A következő évben Zichy János tiltakozott az ellen, hogy testvére, Imre — akinek az 1696. évi divíziókor Adony jutott — a mezővárost elzálogosította.

1716-ban indították meg az iváncsai nemesek a soha véget nem érő határpert Zichy Imre, Adony örökség szerinti ura és a zálogbirtokosok között. 1719-ben Zichy János újból tiltakozott Zenegg Kristóf Györgynél (felesége Kiralin Éva) és Miklesics Györgynél (felesége Kiralin Mária) Adony és tartozékai elzálogosítása ellen. Az elzálogosító szerződés 40 évre és 14 400 ft-ról szólt. Zichy Imre előzőleg felkínálta testvérének, Jánosnak a zálogba vételt, de az az összeget soknak tartotta. 1720 januárjában Ányos György főszolgabíró Zichy Imre nevében a megyegyűlésen tiltakozott az elzálogosítás ellen. 1727-ben Zichy Imre Szabolcs, Cikola, Szentmihály és Adony birtokai határainak megsértése ellen tiltakozott.

1743-ban Zichy Imre (†1746) Zichy Istvánra ruházta mindhárom elzálogosított birtokrészét. Ebből az időből való az adonyi városbíró számára adott utasítás.

Az 1740-es években Zichy Ferenc győri püspök a királyhoz fordult, hogy támogassa az elzálogosított Adony mezőváros visszaszerzéséért folyó ügyét a királyi táblán.

A kérdés tisztázására 1748-ban a megye folytatott vizsgálatot. Ennek során a tanúk elmondták, hogy Zenegg és Miklesics „Adony megszállé-tása” (telepítése) után maguk között megosztottak a lakosokon, házhelyeiken és az azokhoz tartozó szántókon. Miklesics része halála után feleségére (Zenegg) szállt, ki azt végrendeletileg öccsére (Zenegg Ferencre) hagyta. Báró Sternthal Zenegg lányt vett nőül, így zálogbirtoka növekedett. A három zálogbirtokos jobbágyait külön-külön „bírta”. A lakosok az egyik birtokrészről a másikba nem is mehettek, uraságukat nem változtathatták.

1754-ben Zichy István a Fejér megyei bíróság előtt az ellen tiltakozott, hogy Zichy János — az adonyi birtokok visszaszerzéséért indított per alatt — Adony mezővárosban, Cikola, Szabolcs és Szentmihály pusztákon levő saját részét zálogba

adta. 1769-ben a családi osztozkodás során Adonyt, Cikolát, Szabolcsot és Szentmihályt Zichy Zsigmond kapta, aki azt 450 000 ft-ért 30 évre Zichy Jánosnál zálogosította el. Zichy Zsigmond ekkor 260 ft-ért házat vett Adonyban. 1776-ban (az átadáskor) említik a források a „Szarvas” vendéglőt, a „Galamb” és „Bárány” csapházat, valamint a Rév-kocsmát. A városban ekkor tégláégető, sörfőzőház és „birkás ház” volt.

1796-ban, Zichy István halála után, az adonyi birtokot a családon belül újra felosztották. 1801-ben Zichy Zsigmond a Jánosnál zálogban levő mezővárost 70 000 ft-ért 1833-ig ismét zálogolja Zichy János özvegyének, reglicei Luzsénszky Mária Teréziának.

Az 1754. évi nemesi összeírás még csak egy nemest (Adorján Györgyöt) említ. 1828-ban gróf Zichy János, Vörös Mihály volt tisztartó, Szita István volt számtartó, Tóth Sebestyén, Sárkán Pál (fiai: József, Imre és Ferdinánd), valamint Fransits Antal szerepel a nemesi összeírásban. 1846-ban Ritter Jakabné, Farkas Ferencné, Sárkány Pál, Fransits Ferencné, Csák János és Ritter József jobbágytelken élő nemesekről olvashatunk.

A török alóli felszabadulás után a mezőváros lakói katonai szolgálatot teljesítő rácok és magyarok. Mikor Zichy Imre gróf kezébe került, 75 lakott háza volt. A rácok a Rákóczi-szabadságharc idején a környező falvakba, valamint Budára, Fehérvárra, Csesznekre széledtek szét. 1715-ben 8 jobbágy, 13 zsellér, 8 ház nélküli zsellér és egy libertinus szerepel az összeírásban. 1717-ben a Mindszenti, Fehérvári, Adonyi, Girnotericz, Szabolcsi, Keszi, Tatár, Csetkovicz, Csipeecz, Kaufman, Kalmár, Szave, Ostoja, Fövenyi, Komáromi, Cserevicz és Molnár családok éltek a városban.

Az 1720-as évektől kezdődtek meg a földesúri telepítések. A németek telepítését a zálogbirtokosok (Zenegg és Miklesics) is folytatták. 1723-ban az új jövevények (11 jobbágy) háromévi mentességet kaptak. Az idetelepült szerbek egy része észak (Buda), más része dél (Vukovár, Pétervárad) felé vándorolt tovább. 1732-ben a megye javasolta, hogy egyik évben szerb, másik évben német bírót válasszanak. 1737-ben a város lakossága még mindig csekély: a megye megállapítása szerint emiatt nem tudták az adót megfizetni.

1774—1775-ben 169 jobbágy (83 16 éven felüli fiúgyerekkel és 18 testvérrel), 40 zsellér, 51 lakos, 19 szolga, 6 szolgáló, 46 kézműves és 6 kereskedő élt a városban.

Erre az időre fejeződött be a telepítés; utolsó hullámaként Zichy Ferenc a Nógrád megyei divényi uradalmából tótokat hozott.

II. József korában — 1784 és 1787 között — 307 ház, 458 család volt a városban. A népesség 2033 fő; ebből 1026 nő, 7 nemes, 154 jobbágy, 135 polgár és paraszt, 341 zsellér, 23 mesterember és 324 gyerek.

1828-ban 1010 adózó (1 honorácitor, 179 jobbágy, 202 zsellér, 110 ház nélküli zsellér, 27 szolga, 15 szolgáló, 64 kézműves, 6 kereskedő, 105 gyerek) és 373 ház volt Adonyban. 1836-ban a népesség 2698. Ebből kézműves 60, szolga 29, paraszt 173, zsellér 384, nő 1327. 1846-ban 112 jobbágyot, 168 zsellért, 130 lakost, 59 kézművest és 7 kereskedőt írtak össze.

A mezőváros lakosságának német és szerb összetétele nem jelentette, hogy súrlódásmentes volt a viszony a császári katonasággal. 1694-ben a Castelli ezred egy lovas százada érkezett a városba, de „a nyakas adonyiak dobot ütöttek és össze futván kiverték a németeket”. A katonaság elégtételt kért, az adonyiak azonban ehelyett „selmának és huncutnak” titulálták a megye tisztjeit. „Félő, hogy az adonyi példa a Duna menti falvakban is követésre talál” — írta a főszolgabíró. 1703 szeptemberében Schweidler Jakab főhadbiztos szigorúan meghagyta az adonyiaknak, hogy a kurucok ellen fegyveres katonákat állítson ki. A város a megyénél tiltakozott az ellen, hogy a főhadbiztos közvetlenül — és nem a megyén keresztül — utasította őket.

Az 1689. évi összeírás szerint Adony lakói évi 30 ft-ot fizettek földesuruknak, Zichy István grófnak. A kastélyban lakó 90 főnyi hadnép mentes volt minden szolgáltatástól. A birtokhoz „egy szép gyümölcsöserdős, valamint két másik sziget” tartozott. Szántó és legelő volt elég, kevesebb rét, kevés szőlő. 1700 körül 15 egész, 25 fél és 8 negyed lakott telek volt a városban. A robot 52 nap, a telekcenzus 3 ft, a malom cenzusa 4 ft 40 d. A kocsmá és mészárszék évi 88 ft 50 d-t, a kilenced 145 ft 30 d-t jövedelmezett.

1712-től az adonyiak „évi díjat” fizettek Zichy Imrének. Az egytelkesek 1—1 aranyat, 1—1 pint vajat, tizedet és kilencedet fizettek. A háromnegyed telkesek 6 ft-ot, a féltelkesek 1 aranyat, a fél helynél kevesebbel bírók harmadrészt adtak. 1716-ban két örökös-, 16 szabad-költözésű jobbágy, hét zsellér és egy molnár élt a városban.

Évenként cenzust fizettek, a gróf kívánsága szerint robotoltak. A bormérés és mészárszék a városé volt.

1720-ban 8 egésztelkes jobbágyot, 3 féltelkes, 6 negyedtelkes zselléri jogállású családfőt és egy libertinust írtak össze. 1738—39-ben az adonyiak a szabolcsi határban az uraságtól harmadrészt kaszálót béreltek.

1748-ban az úriszék urbáriumot készített a mezőváros számára, melyet az április 4-i megyei közgyűlés jóváhagyott, ül. kihirdetését elrendelte. „A szegénység azonban vakmerő értetlenségből a maga urasága ellen a régi kontraktust fessegette”, az újat nem fogadta el. A korábbi szerződés ugyanis a pusztákat az újonnan települt jobbágyok használatára engedte át. „Mivel azonban a jobbágyság megerősödött, illő és igazságos, hogy urának többet szolgáljon.” 1748 augusztusában megyei vizsgálat volt a városban, mivel 33 lakos távozott el a Szerem megyei Románd faluba. Egy négytagú adonyi küldöttség Bécsben is járt az urbárium miatt.

1766-ban újból nyugtalanság volt a városban. A megye katonáinak, akik a „fejes embereket” akarták a megyére bekísérni, a lakosság ellenállt. Júliusban a súlyos földesúri adó ellen tiltakoztak; panaszukkal a helytartótanácsához és az uralkodóhoz fordultak. Az úrbérrendezéskor, 1768-ban készült összesítő úrbéri táblázatok a várost a 2. osztályba sorolták. Az egész telkek száma 21, telkes jobbágy 163, házas zsellér 9, hazátlan zsellér 15, (az úrbéresek száma összesen 187). Az egész telekhez 24 hold szántó és 12 hold rét járt. A 49 hold belső telek közül telkes jobbágyé 48, zselléré 1 hold. Az 559 hold szántóból telkes jobbágyé 549, zselléré 10 hold. A 174 hold rétből telkes jobbágyé 170, zselléré 4 hold. A 822 hold teljes úrbéres földterületből telkes jobbágyé 807, zselléré 15 hold. Az úrbéri kööttség vegyes (örökös és szerződéses) volt.

Az úrbéres panaszok azonban ezzel nem szűntek meg, az egész korszakon végighúzódtak. 1828-ban 202 házas, 110 hazátlan (összesen 312) zsellér élt a városban. 1830-ban a jobbágytelkek száma 26 1/2. A város 1836 után viszonylag magas legelőjárandóságot követelt, mivel az állattartásnak (ló, juh) jelentős szerepe volt. Az egy telekre jutó legelő 16 hold, az összes legelőterület pedig 370 hold. Az elkülönözési munkákat még 1844-ben sem hitelesítették, mert a legelő nagy része víz alatt volt.

A város mezőgazdaságáról 1689-ből tudjuk, hogy a szigeten gyümölcsös volt, a határban a szántó és a legelő elég volt, a rét kevésbé, és volt egy kevés szőlő is a hegyen. A szénatermelés ismert lehetett, hiszen 1692 nyarán a Földvár körüli falvakra — köztük Adonyra — 3710 kocsi széna beszolgáltatását vetették ki. 1696-ban kezdték a szőlőhegyet újból művelni, a rét és legelő közepes nagyságú volt. 1700 körül 51 fertály szőlőről olvashatunk. 1715—16-ban a szántóföld 390, a rét 24 hold, a földeket kettős forgóban művelték. Egy pozsonyi mérő mag három és félszeres őszi, háromszoros tavaszi termést hozott. Erdő a Duna-szigeten volt, ahol az adonyiak uradalmi engedéllyel, fűzfát szedhettek. Jelentős jövedelmet hozott a lakosságnak a nádvágás, melyet az 1740-es években az uradalom megtiltott.

1770-ben a Zichy uradalomnak 1179 pozsonyi mérő tiszta búzája, 3475 kétszeres gabonája (búza és rozs), 2491 árpája, 2130 zabja, 73 kölese, 405 kukoricája és 9 mérő kendermagja termett. A bortermés: somlai 66, fehér 18, vörös 241 és ecet 12 akó. Füstölt húsból 3631, szalonnából 345, hájból 60, vajból 5715, sajtból 144, faggyúból 325, kásából 10, korpából 45 font volt a bevétel. 125 öl szénát, 81 szalmát, 20 követ, 1800 kéve nádat és 60 800 db téglát termeltek. A készpénzbevétel 17 560 ft volt.

1774—1775-ben 623 hold szántó, 180 hold rét, 52 hold szőlő volt a határban. A XIX. század elején a szőlőművelés jelentős, 1828-ban 50—60 hold. Ebben az időben nem ritka az arató- és cséplőmunka vállalások mellett a szőlőmunka sem. 1846—1847-ben 626 hold szántót és 180 hold rétet írtak össze.

A török alóli felszabadulás után voltak a határnak olyan részei (pl. Daja pusztja), melyet csak legeltetésre lehetett felhasználni. 1716-ban az állatállomány a következő: 22 ökör, 34 tehén, 24 ló, 25 növendék marha, 24 borjú, 4 malac és 17 süldő. Az 1760-as években olvashatunk a szabolcsi pusztán levő birkás-házról, mely az uradalom juhtenyészetére utal.

1774—1775-ban 136 ökör, 190 tehén, 26 tinó, 28 borjú, 433 ló, 169 sertés volt a városban. Az uradalom állatállománya: 25 birka, 114 tehén, 34 üsző, 104 tinó, 55 ökör, 53 sertés, 41 kos, 650 ürü és 1077 nőstényjuh.

A XIX. század elején az uradalom szép szarvasmarhákat nevelt, nemesített juhtenyészetet folytatott. A telkesek sok lovat tartottak, ami a legelőkérdés

kiéleződéséhez vezetett. 1848—1847-ben 98 tehenet, 484 lovat, 21 sertést írtak össze.

A város ipara kézműves jellegű, a lakosság ellátására termelt. A kereskedelem a rácok és görögök kezében volt. 1696-ban már két malmot találunk a városban. A XVIII. század első éveiben működött Kokgye Demeter görög boltos, aki boltját 400 ft-ért adta el. Jelentős volt a fakereskedelem; a fát az adonyi kereskedők Budán vették és a Dunán úsztatták le. Székesfehérvár város épületfa-szükségletét Adonyban szerezte be.

1716-ban három malomról olvashatunk, az úrbéresek között viszont csak egy molnárt találunk. 1717-ben az uradalom javasolta sólerakat létesítését, „mivel az kuruc háború alatt az ittvaló lakosok sóval kereskedvén, kelendő volt”. Az 1720-as összeírás egy kereskedőt említ, évi 45 ft jövedelemmel. 1738-ban 1—1 molnár, mészáros, kovács és csizmadia dolgozott a városban. A kocsmát 1739-ben Johann Christoph Wahl bérelte.

1749-ben Adony a megyei közgyűlésen tett panaszt a helyi sörfőző ellen, aki saját készítésű sörét és pálinkáját mérte, megsértve ezzel a város kimérési jogát. 1754-ben Zichy János szabad kereskedésre bérbe adta adonyi boltját Kozma Istvánnak. 1766-ban az uradalom „házizsidaja” (Márkus Salamon) 3583 ft értékű búzát és 2984 ft értékű gyapjút értékesített. Az 1760-as évekből három kereskedő (Kozma István, Kostende Blaska és Kosztengyel Demeter) nevét ismerjük.

1774—1775-ben 46 kézműves, 2 kereskedő és 7 vízimalom volt a városban. 1795-ben Jankovich Miklós magtárát Bauer Péter adonyi kőműves- és Angerbauer Simon ácsmester építette. 1801-ben a szolgabíró jelentése szerint Adony mezővárosban — három fakereskedő is lévén — bonyolódott le a fakereskedelem nagy része. A megyei híd- és útépitésekhez való fa egy része is innen származott. Az adonyi ácsmesterek — legényeikkel együtt — megyei munkát is végeztek. Kozmanovits György és Antal, valamint Karay György adonyi kereskedők a tűzészégi főparancsnokságtól lőpor- és ólomárulási engedélyt kaptak. Az adonyi molnárok 1805-ben önálló céhprivilegiumért folyamodtak.

1825-ben a váli völgyben élő zsidóság a megyénél panaszolta, hogy Adonyban folytatott kereskedésükért naponta (24 óra) 5 garast tartoztak az uradalomnak fizetni. Az uradalom kijelentette, hogy „a batyús házalók kereskedését nem ellenzi, de azt,

hogy kocsikban szállított áruikat nyilvános helyen árusítsák, a földesúri joggal ellentétesnek tartja". A perkátai uradalom a batyús házalóktól és kocsis kereskedőktől már hosszú évek óta napi 15 krajcárt szedett, amit azok ellenkezés nélkül megfizettek. Az uradalom e szokásjogtól nem akart eltérni.

1828-ban kézművesek: 4 cipész, 1 pék, 13 molnár, 4 szűcs, 1 tímár, 1 mészáros, 5 csizmadia, 6 takács, 4 kovács, 5 szabó, 3 lakatos, 4 kádár, 2 festő, 1 kerékgyártó, 1 süveggyártó, 1 szűrszabó, 2 kosárkötő, 1 nyeregkészítő, 1 sörfőző. Az összeírás hat kereskedőt említ. 1838-ban 60 kézművest, 1846—1847-ben hét kereskedőt és 22 vízimalmot írtak össze.

1773-ban egy tanító volt a városban, 37 ft 56 d fizetéssel. 1770-ben a katolikus tanítónak, Korlik Györgynek, 40 tanítványa volt. A görögkeletieket a pápa tanította a téli hónapokban. 1781-ben a katolikus iskolát 43 tanuló látogatta. A tanítónak kétszobás háza volt, az egyik szoba tanterem. 1841-ben 245 fiút és 238 lányt tanított Schinzel János tanító és Schinzel Ferdinánd segédtanító.

Mint fentebb láttuk, Adony már 1333-ban plébánia volt. A török alatt — az ősi templom pusztulásával — a plébánia is megszűnt. Újraalapításának éve 1723, anyakönyveket 1733 óta vezettek. A templom — a zálogbirtokosok támogatásával — 1722—1723-ban épült. Homlokzati toronnyal, félköríves szentélyel, háromboltszakaszos hajóval. 1732-ben filiája Rácalmás, 1769-ben Cikola, Szabócs, Besnyő; 1786—1787-ben Iváncsa, Besnyő, Szabolcs, Cikola és Szentmihály, 1828-ban Pusztaszabolcs és Iváncsa. A lakosság túlnyomó többsége katolikus.

1734-ben engedély nélküli templomépítés miatt vizsgálat folyt a görögkeleti egyház ellen. Az egyház azzal védekezett, hogy a templom alapjait — az alispán engedélyével — 20 éve rakták le. A tanúk szerint a görögkeletieknek korábban fatemplomuk volt. 1807-ben a görögkeletiek nagy számban költöztek el a Bánátba.

1795-ben egy római sírban arany eszközöket találtak. 1820 körül épült a földszintes, héttengelyes, díszítetlen, klasszicista Zichy kastély. 1854—1861 között az adonyi uradalom gazdatisztje Szentirmay Elemér zeneszerző.

Az 1848:16. tvr. értelmében május 1-jén alakult megyei bizottmány tagja az adonyi bírósági és jegyző. Április végén az uraság elvette a falu rétjét. A szolgabíró a tiltakozó lakosok szószólóját lefogatta, mire a tömeg megostromolta a városházát,

kiszabadította a rabot. Egy század katonaságot küldtek ki a rend helyreállítására. A rendet a katonaság bevonása nélkül sikerült helyreállítani. A faluban — a rend védelmére — őrség alakult. Az adonyiak az úrbéri iratokat elégették, a rételfoglalás miatt a megyei bizottmánynál tiltakoztak.

Szeptember elején a város 231 porció kenyeret adott át a Hunyadi-csapat 3. századának. Szeptember 24-én a Siófoknál állomásozó 10 850 főt számláló Mógahadtest Pákozdtól felé vonulásának szárnyát az Adonynál álló, 200 fős nemzetőrség biztosította, Görgey parancsnoksága alatt. Görgey szeptember 25-én vette át a Csepel-sziget parancsnokságát. Adonnyal szemben, Lórévnél, két századot helyezett el. Adony mezőváros „egyedül lakosai védelmére hagyatik. A nemzetőrség, s a kaszákkal felfegyverzett lakosok az ellenségtől az élelemszállítást elzárják, neki minden módon ártani igyekezzenek, az átkelést mindenképp nehezítsék” — írta. A környéken a Hunyadi portyázó szabad gyalogcsapat tartózkodott.

1848. október 3-án Perczel Mór 3500 katonája Szentivánnál egyesült az Adonyon át érkezett Hunyadi-zászlóaljjal, a 48. honvéd zászlóaljjal, két század Miklós-huszárral és két lovassági ágyúval. Október 11-ig még számos egység vonult át Adonyon. November elején a mezőváros 3923 kenyér-, 131 zab-, 147 szénaporciót adott a „felkelt népnek” és 43 fuvarot teljesített.

A zsellérek a bíró- és esküdtválasztással elégedetlenek voltak, mivel számuk jóval felülmúlta a telkeseket, mégis kibuktatták őket a választás során. A zsellérek a megyei bizottmánynál jelentették, hogy „ezáltal polgári jogaik arányában magokat megsértve lenni találják”. 1848 novemberében a Közmunka és Közlekedési Minisztérium három (Gébai, Czekle, Szeidl) molnár malmának működését betiltotta, mivel önkényes helyváltoztatásukkal a közhajóutakat elzárták. November 27-én érkezett a hír, hogy az adonyi Sáringer Pál, önkéntes nemzetőr a schwechati csatában elesett.

1849. január 1-jén a városba érkezett a Vas és Somogy megyeiek egy-egy zászlóalja. Február 14-én Horváth cs. kir. ezredes azt jelentette Fehérvárról, hogy eredménytelen maradt a lefegyverzési kísérlet; Adony, Rácalmás, Dunapentele és Hercegfalva megszállására egy külön egységre lenne szükség. A várostól hódolási nyilatkozatot követeltek az osztrákok, de a helység vonakodott megtenni. A nép azt mondta, hogy „ha a megyét a fegyverek hatalmával már hódoltatták, miért

követelnek írásos nyilatkozatot is". Az előjárók készek lettek volna hűségnyilatkozatot tenni, de a nép agyonveréssel fenyegette őket.

1849 márciusában az uradalom ügyésze (Dietrich Zsigmond) Fejér megye törvényszékétől kérte a városban folyó „jogbitorló” italmérés és hűsvágás megszüntetését. A járási főszolgabíró a zsellérek előző évi választási panaszát megvizsgálva, közülük néhányat felvett az előjárók közé.

1849. április 12—13-án báró Escherich lovassági százados Adonyból keltezte a cs. kir. budai főparancsnoksághoz jelentését a földvári felkelésről. Április 22—24. között gróf Wallis cs. kir. ulánus kapitány százada tartózkodott Perkátán; innen küldött őrjáratokat Adonyba és Péntekére, hogy a Székesfehérváron átvonuló főparancsnoksági főhadiszállást biztosítsa. Április 26-án a Pestről visszavonuló Jellasich, 16 000 emberrel, a városban nagy kárt és pusztulást okozott.

1849. május 3-án Aulich hidat vert Ercsinél a Dunán, 27-én már az adonyi templomban is kihirdették a függetlenségi nyilatkozatot. Az újoncozásra 40 fiatalember jelentkezett. Júliusban Haynau a várostól napi 900 porció kenyér beszolgáltatását követelte. Augusztus 5-én kihirdették Haynau parancsát: „a császár oroszokat hívott be a rend és béke helyreállítására”. Szeptember 1-én a Hohenlohe-hadtest egy százada szállta meg Adonyt. Szeptember 9-én kihirdették a templomban Kossuth lemondását, Görgey lefegyverzését és a védőrség (Polizei) felállítását. Szeptember 18-án exhumálták a kivégzett gróf Zichy Ödön holttestét Lórévnél és Kálózra szállították. Ferenc József a kivégzés helyén később (1852) kápolnát emeltetett.

Az 1849-et követő években Adonyt Dunaadonynak és Rácadonynak is nevezték. 1892—1903 között hivatalos neve: Dunaadony, 1903-tól Adony. 1850-ben a hercegfalvi, 1858-ban a sárbogárdi, 1862—1871 között a csákvári járáshoz, 1871—1877 között a csákvári járás rácalmási kerületéhez tartozott. 1877-től az adonyi járás székhelye.

Fényes Elek 1851-ben többek között a következőket írta: magyarnémet mezőváros Székesfejér vármegyében, a Duna jobb partján, Budához három postaállomásnyira. Katholikus parochia- és óhitű szentegyház. Postahivatal. Nagy vendégfogadó. Határa termékeny, szép szarvasmarhát nevel, bort termeszt, halászatot űz, fával kereskedik. A Dunán számos malmai vannak. Néhány száz lépésnyire Adonytól állott

hajdan a Ptolomeo Salinum, vagy Vetus Salinum nevű római gyarmat, mint ezt a kiásott római régiségek mutatják. Ehhez a gyarmathoz, s még alább Tolnába, a Duna-part mellett vezetett egy országút, mely ámbár ezelőtt mintegy 1800 évvel építettett, mégis sok helyt annyira használható, hogy újabb időkben is a vármegye meghagyta.”

A mezőváros határa 1856-ban 17 206 hold. Az 1881. és 1901. évi kataszteri felmérés után 7849 kat. hold, illetve 1913-ban 7798 kat. hold.

1863-ban Adonyhoz tartozott: Alsó- és Felsőcikola, Csongrád, Szabolcs és Szentmihály. 1872-ben Lívia-, Máriamajor és Szentmihály kérték Pusztaszabolcshoz való csatolásukat, Adony nagyközség azonban ellenezte, a járási szolgabíró szerint „ezzel a közigazgatás és igazságszolgáltatás érdekei is hátrányt szenvednének”. Ezért az addigi állapotot tartották fenn. Az 1875-ös helynévlexikon ezt tükrözi. 1900—1903-ban külterületi lakott helyek: Szentmihály, Daja, Lívia-major (eddig Líviapuszta), Deáktanya, Mária Major, Tamfa (eddig Födelerics) és Rév. Az 1913. évi helységnévtár ugyané külterületeket tünteti fel.

Az 1881. évi kataszteri felméréskor felvett helynevek: beltelkek, régi házhelyek, Duna melléki urasági, nagy páskum, Sáncz dűlő, kis pás-kum, telkes legelő, gazda páskum, zsellér páskum, zselléri alsó és középső dűlő, kenderföldek, keréktői dűlő, aligvárdi dűlő, kistöldek, Kisduna rét, Nagyduna rét, Dunarét, Zajtul az államútig, Dunára fekvő tábla, Almás határán, Daja határán, szőlők és államút között, szentmihályi szőlők, Sinai hegy, határ dűlő, Daja, Farkaslyuk, Ráchegy, Kápolnahegy, perkáti úton alóli legelő, Öreghegy, Tóth hegy, Mandulahegy, Éleshegy, Szőlő melletti legelő, Lívia külső-szántóföldek, Lívia úton alóli belső szántóföldek, két Lívia út között, iváncsai határ és fej érvári út között, Lívia belső-szántóföldek, Líviamajor, keresztöltés és csatorna a fejérvári útig, fertályok, javadalmasok, iváncsai javadalmasok a határnál, nagy csatorna mellett, Mária-major legelő, töltés iváncsai csapás között. Dunamelléki legelő, kis és nagy sziget.

Az 1850 utáni korszakban tovább működött a postahivatal és a hajóállomás, sőt 1863-ban két hajóállomás. Az utak jók voltak. 1882-ben nyitották meg a Budapest—Pusztaszabolcs—Pécs, 1896-ban a Székesfehérvár—Adony—Pusztaszabolcs vasútvonalat. Az 1898-ban épült helyi érdekű vasút építéséhez az előljáróság anyagilag nem járult hozzá, mivel ezt a községtől távol vezették. 1901-ben posta,

távirda, vasút- és hajóállomás, 1913-ban ezenkívül csendőrség, anyakönyvi hivatal, járásbíróház és telekkönyvi hivatal volt a nagyközségben.

Adony földesurai 1851-ben gróf Zichy János örökösei voltak, az uradalom központja Adony. 1863-ban 82 birtoktalan család volt a városban. 1869-ben 548 tíz holdon aluli család állt szemben az 1 nagybirtokossal. 1884-ben Zichy Nándor földbirtokos 57 451, Vinter József bérlő 522 Ft adót fizetett és ezzel mindkettő virilista. 1893-ban Zichy Nándornak 4398, Adony nagyközségnek 347, Fritz Lipótnak 118 és a Halász családnak 102 kat. hold földje volt. A Zichy-birtokot 1872—1884 között — kat. holdanként 12 Ft-ért — Stark Simon és a Winter-cég bérelte. Ebből a bérletből épült a szőlőhegy feletti Sáncmajor. A birtok 1884—1919 között házi kezelésben volt, 1912—1925-ig Deutsch Albert és Emil bérelte.

A szőlődézmát 1857-ben váltották meg: a „kilenced icce” helyett egyszer s mindenkorra 371 liter mustot és 22 002 Ft-ot fizettek. Az úrbéri birtokrendezés 1858-ban történt. Ekkor 22 4/8 telek volt, 172 telkes gazda kezén. Úrbéres házas zsellér: 221 (218 ház). A birtokrendezés peregyezséggel végződött: a maradvány káposzta- és kenderföldeket a törvényes illetőségen felüli többletnek tekintették és a földesurak „jó akarattal”, váltság fizetése nélkül a volt telkesek tulajdonában hagyták. A legelő-elkülönítés során telkenként 16 holdat osztottak. A legelőilleték nélküli zselérek száma 14. 1863-ban 180 nyolcadtelkes (6,5 holdas) gazda. 289 legelőilletéssel rendelkező és 79 csak szőlővel bíró zsellér volt. A birtoktalan családok száma: 32. 1884-ben a község a belterületén levő ún. Tó-fenek tavat — melyet az úrbéri elkülönítéskor haszontalan területnek nyilvánítottak — a nagyközség képviselő-testülete átadta az uradalomnak.

1850-ben 429 házban 2831 lélek lakott. Ebből férfi 1370, nő 1461, magyar 1997, német 745, illír 2, zsidó 67. Az 1856-os Kormánylap 3818 fős népességet említ, mely a következőképpen oszlott meg: Adony 3042, Cikola 359, Szabolcs 293, Csongrád 107 és Szentmihály 17. A lakosság túlnyomó része katolikus. 1863-ban — Zách adatai szerint — 469 házban 630 család (3699 lélek) élt. Az 1863. évi helynévtár ennél több (4019) lakosról beszél. 1869-ben 3814 (férfi 1904, nő 1910) lakosról olvashatunk. A 463 magánépületből 37 épült kőből, 326 sárból és vert fallal és 100

vegyes építésű. A városban 267 szolga, 337 napszámos, 5 pap és tanító, 10 egészségügyi volt.

1892-ben 223 választó jogosult volt a nagyközségben. 1904-ben nagyarányú kivándorlás kezdődött, 423-an hagyták el a nagyközséget. A nincsteleneket ügynökök toborozták, gyakran útlevíl nélkül hagyták el az országot. Ezzel magyarázható, hogy az 1904. évi 4930-ról 1913-ra 4342-re (610 ház) csökkent a lakosság. Az első világháborúban 139-en haltak hősi halált.

A változatlan kedvező talajadottságok, a termékeny határ előnyösen befolyásolták a mezőgazdaság fejlődését. A határban cser, tölgy, fűz, nyár, nyír, akác és mintegy 4500 nemesített (cseresznye, meggy, szilva, barack, alma, körte) gyümölcsfa volt. Változatlanul megmaradt a bortermelés, Zách adatai szerint évi 5400 akó termett.

1863-ban a művelés megoszlása a következő: szántó 1525, rét 501, szőlő 298, legelő 1925, erdő 194, terméketlen 2181, ugar 381 hold. Ebből az uraságé: szántó 772, rét 215, szőlő 6, legelő 1302, erdő 194 és terméketlen 1787 hold. Az uradalom, kihasználva a kedvező talaj adottságot, korszerű uradalmi szervezettel, országos hatást gyakorolt.

1869-ben 60 vaseke, 8 vetőgép, 11 fogas, 5 henger, 4 gőzcséplő és 8 ló-erejű cséplő volt a városban. 1909-ben a termőterület nagysága 6774 kat. hold (terméketlen 1024), ebből 4531 kat. hold szántó, 123 kat. hold kert, 893 kat. hold rét, 170 kat. hold szőlő, 730 kat. hold legelő, 5 kat. hold nádas, 322 kat. hold erdő. A kataszteri tiszta jövedelem 90 724 korona.

Már Fényes Elek kiemelte 1851-ben, hogy a városban szép szarvasmarhát tenyésztettek. A marhák mellett sok lovat, juhot is tartottak. 1863-ban pl. 600 lovat, 120 jármos ökröt, 334 tehenet, 6000 birkát, 600 sertést, 14 070 tyúkot, 4690 libát, 7035 récét és 250 méhkast. 1864-ben az uradalomnak 8381 nemesített juha volt. 1869-ben 692 ló, 3 szamár, 715 szarvasmarha, 2903 juh, 8 kecske, 856 sertés az állatállomány. 1899-ben 233 szarvasmarhát, 85 borjút, 239 juhot és 386 sertést vágtak.

A halászat fontos szerepet játszott, 1863-ban 1300, 1864-ben 2000 q halat fogtak. A szigetek gazdag vadállománya neves vadászokat csalt a helyszínre: 1857 májusában Ferenc József, 1878 áprilisában Rudolf főherceg vadászott itt.